

Lletres missives de la ciutat de València

.I.

Lletres al rei
(1315 – 1400)



Edició a cura de
José Tébar Gómez

2024

*f*onts històriques valencianeS

Letres missives
de la ciutat de València

.I.

Lletres al rei
(1315 - 1400)

*f*onts històriques valencianes

91.

Lletres missives de la ciutat de València

.I.

Lletres al rei
(1315 – 1400)



Edició a cura de
José Tébar Gómez

2024

*f*onts històriques valencianeS

*Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot*

Sèrie Documents Històrics Valencians 16
en coedició amb
l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

*Directors
Ramon Ferrer i Albert Hauf*



Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© José Tébar Gómez, 2024

© D'aquesta edició:

Universitat de València, 2024

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:

Detall del mural *Els Furs de València* (1959), de Joaquim Michavila.
Biblioteca d'Humanitats Joan Reglà de la Universitat de València

Coordinació editorial: Maite Simón

Maquetació: Immaculada Mesa

IISBN (AVL): 978-84-482-7003-2 (paper)

ISBN (UV): 978-84-1118-452-6 (paper)

ISBN (AVL): 978-84-482-7004-9 (PDF)

ISBN (UV): 978-84-1118-453-3 (PDF)

DOI: <http://doi.org/10.7203/PUV-OA-453-3>

Edició digital

Introducció

UNA CIUTAT A TRAVÉS DE LA PARAULA ESCRITA

Les meues incursions per l'Arxiu Municipal de València (d'ara endavant, AMV) començaren ja fa cinc anys, quan cursava primer en el grau en Història de la Universitat de València. Llavors es tractava d'una cosa innocent, un passatemps amb el qual, a més, poder familiaritzar-me amb algun àmbit d'estudi del passat i sobretot amb les fonts; avui, en canvi, aquella curiositat ha acabat culminant en la present obra. Va ser aleshores quan van caure a les meues mans els registres de la correspondència que el Consell de València havia enviat a nombrosíssimes persones, tant del regne com d'altres parts de la Corona d'Aragó, i fins i tot més enllà. Unes lletres missives que van captar la meua atenció per la proximitat de dades i per les històries que narraven, capaces de fer submergir-se aquell qui les llegeix en el món de la València medieval i els seus problemes. Aquesta tasca em portà, durant anys, en el meu temps lliure, a transcriure per pur plaer aquests textos que ara ofereixo a un públic molt divers i que constituïren una part substancial del meu Treball de Fi de Màster, llegit a la Facultat de Geografia i Història de la mateixa universitat en juliol de 2023.¹

La col·lecció epistolar que es presenta a continuació recull tota la correspondència tramesa pels jurats de la ciutat de València als reis catalanoaragonesos des que comencen els registres, en les albors del Tres-cents, fins a l'any 1400, tota escrita en català, amb la clàusula de la datació en llatí en alguns casos.² Malgrat

¶¹ J. Tébar, «A la molt alta majestat de nostre senyor lo rey». *Diplomàcia urbana d'una capital a la tardor medieval: la ciutat de València i els monarques de la Corona d'Aragó, 1315-1400. Estudi i edició epistolar*, València, Universitat de València, Treball Fi

de Màster, 2023. ¶² En concret, s'han buidat els volums de Lletres Missives g³-1 (1334-1337), g³-3 (1374-1375), g³-4 (1378-1381), g³-5 (1391-1394), g³-6 (1398-1400) i g³-7 (1400-1403) i de Manuals de Consells del A-1 al A-16 (1306-1375).

que la nostra intenció era editar en un primer moment un epistolari que abastàs fins a la mort de Martí l'Humà, fent un recorregut per un «llarg segle catorze», l'ingent volum de documentació creixent en el temps m'ha obligat a aplicar-hi aquesta acotació més convencional. En aquestes pàgines deixo, doncs, l'edició i transcripció de dues-centes setanta lletres, quasi totes còpies procedents dels registres de l'AMV.³ Concretament, hem examinat la sèrie Lletres Missives (signatura g³; d'ara en endavant, LM), en què figuren totes les cartes trameses per la ciutat a molt diversos actors polítics, religiosos i comercials, i les actes de les sessions municipals, els Manuals de Consells (signatura A; en endavant, MC), en les quals sovint es copiaven lletres que es pensava enviar pròximament, la qual cosa possibilita de vegades emplenar els nombrosos buits que esguiten el segle XIV.⁴

En aquestes cartes es fan paleses les preocupacions i pensaments de l'elit ciutadana, el patriciat urbà, en la seua gestió diària del govern de la ciutat: l'armament de galeres per a defensar-se de pirates, per a assegurar l'abastiment frumentari o per a atacar posicions enemigues; els conflictes amb senyors i viles regnícoles; la cerca de promoció i beneficis per als naturals del regne; la seua actitud davant afers importants per al conjunt de la Corona i, fins i tot, per a la cristiandat, com ara el Cisma d'Occident. L'epistolari, en la major part inèdit, té com a raó de ser obrir la porta a l'estudi de les relacions de la ciutat amb altres actors, en aquest cas el rei, al llarg d'un període determinat, línia d'investigació particularment estudiada en els darrers temps; però, també constitueixen una font per a multitud d'estudis més centrats en la ciutat i la seua vida quotidiana, en els esdeveniments que es narren —com ara les lluites de bàndols, de les quals es donen profusió de detalls— o per a anàlisis d'índole filològica i literària. Recordem que aquests anys veuen l'arribada de la pesta, l'aturada del llarg creixement que havia experimentat el continent des del segle XI i l'inici de les caresties, els problemes seculars amb la pirateria amb molta incidència en les costes valencianes, la divisió dels monarques cristians entre un dels dos (i després tres) papes cismàtics, els conflictes interns de la Corona i la lluita pel control de Sardenya contra els genovesos. Totes aquestes problemàtiques queden reflectides, d'una manera o una altra, en la documentació. Malauradament, en alguns moments clau, com ara durant la lluita de la Unió (1347-1348) i la guerra dels Dos Peres (1356-1375), desconeixem quantes lletres es van escriure i quin contingut devien tenir. Tanmateix, és força atractiu examinar l'actitud de la ciutat davant aquests successos, ja fos per intercessió del monarca, ja fos per iniciativa pròpia, així com veure com, en l'àmbit internacional, es veu afectada l'urbs per afers que, en un primer moment, semblen innocuus.

¶³ Solament una d'elles, la 120, ha pogut ser rescatada de la Colección Salazar y Castro de la Real Academia de la Historia. És, a més, l'únic original que he pogut trobar. ¶⁴ Mentre que la sèrie MC

roman completa des de 1306, els registres de LM comencen en 1334, però després presenta serioses discontinuïtats, hi manquen els anys 1338-1348, 1357-1373, 1376-1377, 1382-1390 i 1395-1397.

Aquest treball segueix una línia d'investigació que porta ja dècades interessada per la correspondència de la capital valenciana. Aparegué primer, en 1967, l'edició de les lletres closes que Pere el Cerimoniós havia tramès a la ciutat durant la Guerra de Castella que havien estat transcrits als Manuals de Consells, a cura de Carmelina Sánchez-Cutillas.⁵ Quasi vint anys després va veure la llum el primer volum de l'*Epistolari de la València medieval*, obra de l'insigne historiador municipal Agustín Rubio, al qual seguí, pocs anys més tard, un altre recull de l'àrea de la província d'Alacant, editat per Maria Luisa Cabanes, ambdós centrats en la correspondència de la capital al segle XIV.⁶ En 1998 va aparèixer un segon volum de l'*Epistolari* de Rubio dedicat al segle XV. Aquestes han estat totes les recopilacions exhaustives de les fonts epistolars conservades a l'AMV, la trajectòria de les quals ha seguit recentment Vicent Baydal, que ha editat un conjunt de cartes del Consell de Cent de Barcelona escrites entre finals del segle XIV i mitjans del XVI.⁷ Aquest llibre suposa la continuació d'aquesta tasca que, en el futur, podria estendre's al segle XV i a altres destinataris.

Són nombrosos els treballs centrats no sols en l'edició, sinó també en l'anàlisi de les lletres, per a descobrir més informació sobre l'economia, la política i la cultura a la València baixmedieval. Podríem citar quasi tota la bibliografia del dit Agustín Rubio, que, incansable, ha passat les darreres dècades escodrinyant els llibres de l'AMV i ha produït treballs i anàlisis centrats en molt diversos temes com ara la pesta, l'abastiment o l'escrivania municipal. Més recentment, altres historiadors han analitzat la correspondència des del punt de vista de les relacions urbanes amb altres personatges i institucions. En 2007, Iván Martínez publicà un estudi sobre els vincles epistolars de la capital al final del regnat d'Alfons el Magnànim, empremta que va seguir després amb altres aportacions Vicent Baydal per al cas barceloní, si bé sense deixar de costat tampoc el cap i casal, i el treball de Guillem Chismol, el qual para atenció en el període de l'interregne. D'altra banda, José Marcos García s'ha interessat per les lletres trameses a Castella en el tombant del segle XIV al XV.⁸

¶⁵ C. Sánchez-Cutillas, *Lletres closes de Pere el Cerimoniós endreçades al Consell de València*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1967. ¶⁶ A. Rubio, *Epistolari de la València medieval*, vol. 1, València, IIFV, 1985; M. L. Cabanes, *Correspondència entre el «Consell» de València y las tierras alicantinas en el siglo XIV*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1995. Tot i que la primera edició de l'*Epistolari* fou publicada en 1985, l'any 2003 es va fer una reedició ampliada amb un corpus més extens de cartes i informació actualitzada, que és a la que farem referència d'ara en endavant. ¶⁷ A. Rubio, *Epistolari de la València medieval*, vol. 2, València, IIFV, 1998; V. Baydal, *Barcelona, una capital mediterrània a través de les*

seus cartes: 1381-1566, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, 2021. ¶⁸ I. Martínez, «“Mare e cap del regne”. Las relaciones epistolares de la ciudad de Valencia a finales del reinado de Alfonso el Magnánimo (1449-1454)», a B. Arizaga i J. Á. Solórzano (coords.), *La ciudad medieval y su influencia territorial*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2007, pp. 255-277; V. Baydal, «Les relacions epistolares de les ciutats de Barcelona, València i Palma entre els segles XVI i XVII (c. 1510 – c. 1630)», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval*, 1 (2013), pp. 105-136; G. Chismol, «Las relaciones epistolares de los jurados de la ciudad de Valencia con las villas y lugares valen-

En aquest sentit han continuat, així mateix, les nostres contribucions.⁹

Em propose ací contribuir a aquesta ambiciosa tasca que porta a terme des de fa ja gairebé dos dècades, i també per a altres fonts, la col·lecció *Fonts Històriques Valencianes* editada per Publicacions de la Universitat de València: oferir un ventall de textos d'interès filològic, històric i cultural d'utilitat per a historiadors i estudiosos de la llengua, però també per a qualsevol persona desitjosa de conèixer les meravelles que oculten els documents epistolars medievals, en aquest cas referits a la ciutat de València del Tres-cents. Agustín Rubio va destacar ja el valor literari de les lletres del Consell, eixides de la ploma d'un personatge, l'escrivà de la Sala, que amb el pas del temps acabà exercint «un important paper polític, i àdhuc cultural».¹⁰ Estudis com els que comentava adés mostren la manifestació del poder polític de la ciutat a través de la seua xarxa de comunicacions per carta, estesa més enllà de la Mediterrània i a altres indrets de la península durant els segles XIV i XV. Així mateix, és indefugible el gran valor filològic i literari d'aquests textos per a la història de la llengua catalana, en particular si es pensa en l'estil i la retòrica que els escrivans aplicaven a l'hora de crear el que Rubio va descriure com un «tesor històric i lingüístic», i fins i tot per a l'àmbit de la cultura escrita si relacionem l'escriptura en general, i en particular la confecció de missives, com un vincle entre poder i paraula que afavoreix el creixement del primer gràcies a la memòria atresorada als arxius i a la capacitat de comunicació des de la distància. La conformació d'un *Epistolari de la ciutat de València* en diversos volums, que arreplegue sistemàticament tota la correspondència tramesa per la capital del regne i que pose a l'abast de tothom aquesta riquíssima font, és sens dubte un dels objectius de futur.

Els jurats i el Consell del cap i casal mantingueren relació amb cinc reis —Jaume II el Just (1292-1327), Alfons IV el Benigne (1327-1336), Pere IV el Cerimoniós (1336-1387), Joan I el Caçador (1387-1396) i Martí I l'Humà (1396-1410)—, bé per necessitats pròpies de la Corona, bé per «afers urgents per a aquesta ciutat», segons repeteixen sovint les missives. I és important assenyalar que aquest era un dels dos mitjans de diàleg disponibles entre la capital i la monarquia; l'altre eren les reunions de corts. Atès que aquestes no se celebraven periòdicament —malgrat els reiterats compromisos reials perquè fos així—, la correspondència i

cianos a principios del siglo XV», *eHumanista/IVTTRA*, 14 (2018), pp. 122-138; J. M. García, «En defensa de la “cosa pública”: la correspondencia castellana del consell de Valencia en el tránsito de los siglos XIV al XV», a J. M. Nieto i Ó. Villarroel (coords.), *Comunicación y conflicto en la cultura política peninsular (siglos XIII al XV)*, Madrid, Sílex, 2018, pp. 539-558; G. Chismol, «La relació epistolar dels jurats de València amb sant Vicent Ferrer al voltant de

l'Interregne (1410-1412)», *Mirabilia/MedTrans*, 1 (2019), pp. 21-36. ¶⁹ J. Tébar, «“Escrivim per nostra letra suplicant la excel·lència de vós”. Diplomacia municipal y relaciones epistolares en el invierno del Trescientos: la ciudad de Valencia y sus relaciones con Martín I (1398-1400)», *Medievalia*, 55/1 (2023), pp. 121-146. ¶¹⁰ A. Rubio, *L'escrivania municipal de València als segles XIV i XV: burocràcia, política i cultura*, València, Generalitat Valenciana, 1995, p. 24.

l'enviament de missatges eren les úniques maneres de sol·licitar l'ajut reial la major part del temps. S'aprecia també, segons s'apropa el canvi de segle, un augment en el nombre de lletres enviades, de forma paral·lela al creixent absentisme del sobirà, segons mostren els seus itineraris.¹¹

LA LLETRA COM A DOCUMENT HISTÒRIC

Des del segle XIX els historiadors han assenyalat la importància de les cartes com a font per a la disciplina històrica. El famós positivista Charles Langlois afirmà en un dels seus treballs que

els documents més valuosos per a la història de l'Edat Mitjana són les cartes, missives i correspondència, tant oficial com privada. [...] Els documents d'arxiu, els comptes, les cartes i els instruments notariais mereixen més confiança que les cròniques, però gairebé sempre són irremeiablement àrids; expressen poc més que fets incoloros i insípidos, del tipus dels que proporcionen avui les estadístiques. Els documents epistolars, en canvi, són sincers i vius. [...] A les lletres oficials, en les cartes comercials, en les ordres administratives, en les instruccions diplomàtiques, els escriptors esmenten fets precisos, amb les seues circumstàncies, en un estil senzill i positiu; donen als seus corresponents informacions o ordres, sota la pressió immediata dels esdeveniments, sense pensar en informar a la posteritat, i succeeix que l'informen amb molta més seguretat del que mai ho feren els fabricants de frases, els annalistes professionals.¹²

Em permet reproduir l'extensa cita perquè expressa perfectament com s'apreciaven les lletres com una font, suposadament «positiva», és a dir, que oferien un coneixement vertader i objectiu per a conèixer el passat. En efecte, com han destacat també altres autors posteriors, la correspondència permet aproximar-se a la realitat social i la mentalitat dels seus autors, però resulta perillós pensar en una «sinceritat» desinteressada dels autors de les lletres, com si no hi perseguissen cap objectiu. Precisament en el cas de la comunicació política i la diplomàcia urbana, la mentida i l'ocultació deliberada de dades és omnipresent. Juan Antonio Barrio assenyalà que les elits urbanes valencianes s'esforçaven a controlar la informació i oferir un discurs modelitzat de cara a l'exterior per múltiples vies, una de les quals, força important, va ser l'epistolar.¹³

¶ ¹¹ D. Girona, «Itinerari del rei en Martí (1396-1402)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 4 (1911), pp. 81-184; «Itinerari del rei en Joan I (1387-1396)», *Estudis Universitaris Catalans*, 13 (1928), pp. 93-134; «Itinerari del rei en Joan I (1387-1396)», *Estudis Universitaris Catalans*, 14 (1929), pp. 115-226; «Itinerari del rei en Joan I», *Estudis Universitaris Catalans*, 15 (1930), pp. 41-91; J. M. del Estal, *Itinerario de*

Jaime II de Aragón (1291-1327), Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2009. ¶ ¹² C.-V. Langlois, «Formulaire de lettres du XII^e, du XIII^e et du XIV^e siècle», en *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques*, vol. 34, París, Imprimerie Nationale, 1981, pp. 1-2. ¶ ¹³ J. A. Barrio, «Los sistemas de propaganda política de las élites urbanas en el reino de Valencia. Siglos XIII-XV»,

S'aprecia una notable diferència en la forma de transmetre el missatge segons si el destinatari és alguna autoritat oficial, com ara el rei, o personatges de confiança, com els missatgers enviats a la cort. Mentre que en les lletres adreçades al primer solen mancar les paraules agressives i expressions malsonants, alhora que s'envolta el text d'una aura protocol·lària i de reverència envers el destinatari, en les enviades als segons es mostra una cara més crua i —podríem dir— més sincera dels jurats i el Consell. Davant la incòmoda presència a la capital de mercaders italians, genovesos i venecians sobretot, que gaudien de privilegis que els valencians no posseïen a les seues terres, en 1398 el Consell instà el monarca en repetides ocasions perquè n'ordenés l'expulsió.¹⁴ Mesos després, una altra missiva als missatgers enviats per a tractar aquesta qüestió els instava a convèncer el rei, aleshores convalescent a Saragossa, d'ordenar el dit foragitament: «car, com sabets», deien sense embuts, «lo Consell ha gran vòmit de lur habitació».¹⁵

D'altra banda, els especialistes han assenyalat una sèrie de problemàtiques i precaucions que cal tenir en compte a l'hora de tractar aquests documents. La primera rau en el fet que la major part dels treballs d'investigació han de fer-se necessàriament sobre la base de còpies, perquè rarament es conserven els originals i, per tant, l'historiador està condicionat per les circumstàncies de salvaguarda i transcripció del seu contingut.¹⁶ La informació que ha sobreviscut fins als nostres dies és deutora de la tasca de conservació als arxius encetada a l'època medieval, els artífexs dels quals compregueren i valoraren la seua importància per a la preservació de la memòria per mitjà de la paraula escrita i també per a la praxi política i la comunicació amb altres llocs llunyans.

La segona, relacionada amb l'anterior, és que mai podrem estar segurs de tenir a l'abast totes les lletres que en un moment donat foren expedides. Ja s'han comentat els buits documentals que esquitxen el segle XIV, però, a més, és possible que les lletres enregistrades als llibres supervivents no fossen totes les que eixiren aquests anys de l'escrivania municipal. Malgrat el caire sistemàtic que prenen aquests depòsits de memòria, sempre hi ha la possibilitat que algunes lletres en quedassen fora, bé perquè els autors considaven que no tenien importància o bé, directament, perquè s'ha perdut el lligall corresponent.

La tercera i última adverteix sobre allò que a vegades pot passar desapercbut, però que és important considerar sobretot a l'hora d'abordar estudis sobre la diplomàcia urbana i la comunicació amb altres actors polítics: el fet que una epís-

a S. Claramunt (coord.), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 63-72. ¶¹⁴ Doc. 169 (1398, juliol 23). ¶¹⁵ AMV, LM g3-6, ff. 130v-131r (1399, abril 4). ¶¹⁶ W.

Ysebaert, «Medieval letters and letter collections as historical sources: methodological questions, reflections and research perspectives (sixth-fifteenth centuries)», a Ch. Høgel i E. Bartoli (eds.), *Medieval letters. Between fiction and document*, Turnhout, Brepols, 2015, pp. 43-47.

tola siga registrada no vol dir que haja arribat al seu destí, amb la qual cosa és possible que els objectius de l'autor i el missatge no es veiessen complits.¹⁷ Així els va ocórrer als jurats quan, en 1334, reberen una lletra d'Alfons IV amb un to irat per no haver rebut resposta a la seua darrera petició, a la qual contestaren excusant-se, car «no és estat en culpa nostra, mas en culpa del dit correu».¹⁸ Martí I rebé una resposta similar en febrer de 1399, «com, segons havem entès, lo correu portador d'aquella seria mort en les neus qui són estades poch dies són passats assats pres del port de Caranyena».¹⁹

Des del moment en què aparegué l'escriptura, temps era temps, ha estat utilitzada per a posar en contacte persones separades en l'espai. Afortunadament podem saber això no sols pels esments en altres textos, sinó també per la —miraculosa en alguns casos— supervivència de lletres de molt diversa índole. Si bé els millors exemplars procedeixen del món romà, de l'antiga Hèl·lade també n'han sobreviscut i fins i tot d'anteriors, com el magnífic arxiu d'Amarna, que ens ha deixat per a la posteritat un record de les relacions diplomàtiques a la fi de l'edat del bronze, al segle XIV abans de l'era comuna.²⁰ A l'alta edat mitjana, tot i haver un descens important en la població alfabetitzada, l'escriptura epistolar no desaparegué i començà a expandir-se de nou a partir del segle IX, lentament, avançant paral·lelament junt amb l'augment de la població lectoescriptora, fins a l'actualitat.²¹ Epistolaris com els de Gregori el Gran i, molt més tard, el de Petrarca no sols constitueixen una mostra de la vida dels autors i les seues relacions personals, sinó també una llum que penetra dins el pensament medieval, la seua religiositat i la quotidianitat.

Des del punt de vista polític, l'escriptura i la comunicació van guanyar força també al llarg de l'edat mitjana, un procés sobretot afavorit pels beneficis que reportava per a la praxi del poder als molt diversos sistemes polítics que poblaven la cristiandat llatina, des de les grans monarquies fins a les petites viles regionals, passant pels poders amb vocació universal de la Roma papal i l'Imperi romano-germànic. A partir del segle XI, el progressiu trasllat del món islàmic a la cristiandat llatina d'un nou suport més econòmic i durador, el paper, sens dubte multiplicà en poc de temps la producció de documents i les comunicacions. Xàtiva va ser un important centre d'aquest producte, d'altra banda, molt valorat ja pels autors musulmans.²² Michael T. Clanchy i altres autors han emfasitzat el paper de la cultura escrita en la construcció de la maquinària política mitjançant l'homogeneïtzació de

¶¹⁷ G. Constable, *Letters and letter collections*, Turnhout, Brepols, 1976, pp. 79-80.

¶¹⁸ Doc. 19 (1334, agost 10). ¶¹⁹ Doc. 193 (1399, febrer 7). ¶²⁰ Vegeu N. Basbanes, *De papel: en torno a sus dos mil años de historia*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2014, p.

21 i A. Petrucci, *Escribir cartas, una historia milenaria*, Buenos Aires, Ampersand, 2019, pp. 17-37, sobre la història de l'ús i l'escriptura de lletres a l'edat antiga. ¶²¹ Petrucci, *Escribir cartas...*, pp. 39 i ss. ¶²² Basbanes, *De papel...*, pp. 68-71.

la forma de transmetre ordres i manaments, i de fer sentir la presència del monarca en aquells llocs on no hi era, a més del suport que representava per a les tasques de govern com la confecció de les actes municipals o la preservació de documents als arxius.²³ En aquests processos, la lletra, veritable «infraestructura» de la diplomàcia medieval, en paraules de Francesco Senatore, assolía gran importància.²⁴

Es podria dir el mateix de les ciutats arreu d'Europa.²⁵ Cadascuna —almenys aquelles constituïdes en municipi— comptava amb escrivania pròpia, de menys envergadura que les de les grans monarquies, és clar, però amb la mateixa capacitat d'organització i producció documental.²⁶ Les elits urbanes valencianes eren ben conscients del poder de l'escriptura i de com podia ajudar tant a l'augment del seu poder com a la defensa de la seua autoritat o accions davant altres persones. La conservació d'allò escrit era fonamental per assolir ambdós objectius. Per aquesta raó es conservava còpia de tots els privilegis atorgats pels reis i dels documents més importants, i, a més, com ja he comentat, de les lletres missives i les actes municipals.²⁷

La correspondència es feia servir, doncs, per a transmetre ordres i informació, i per a fer suplicacions al rei, com es veu en la present col·lecció. El contingut de les missives emanava no sols dels jurats, sinó també de les elits en el seu conjunt, les quals, reunides en el Consell, tenien veu sobre els afers de la ciutat: «En veritat», expliquen els regidors en una lletra al monarca, «les dites lletres foren acordades no per ells sols [els advocats], mas per nosaltres e per alguns pròmens, e de concòrdia e de manament de tots foren forjades per nostres scrivans, e enaprés per tots reconegudes e d'aquèn espatxades».²⁸ En aquest procés resultava decisiva la ploma de l'escrivà, el qual, ajudat d'un quadern de notes, s'encarregava després de les sessions de redactar el text de la lletra, que era traslladat posteriorment al registre corresponent abans de trametre-la.²⁹ Aquesta tasca ha permès conservar un volum ingent de correspondència no solament a València, sinó també a altres ciutats del continent. A Itàlia aquestes col·leccions rebien el nom de *carteggi*, que han estat objecte d'alguns treballs sobre la matèria,³⁰ com també a les ciutats

¶²³ M. T. Clanchy, *La cultura escrita, la ley y el poder del Estado*, València, Universitat de València, 1999, pp. 1-5; F. M. Gimeno, «Si necessitat s'esdevenia a escriure». Escritura y gobierno en la Corona de Aragón (siglo XIV)», en E. Sarasa (coord.), *Monarquía, crónicas, archivos y cancellerías en los reinos hispano-cristianos: siglos XIII-XV*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2014, pp. 185-191. ¶²⁴ J.-M. Moeglin (dir.) i S. Péquignot, *Diplomatie et «relations internationales» au Moyen Âge (IX^e-XV^e siècle)*, París, Presses Universitaires de France, 2017, pp. 132-133. ¶²⁵ Vegeu les aportacions contingu-

des a M. Mostert i A. Adamska (eds.), *Uses of the written word in medieval towns*, Turnhout, Brepols, 2014 i, dels mateixos editors, *Writing and the administration of medieval towns*, Turnhout, Brepols, 2014. ¶²⁶ P. Boucheron, D. Menjot i M. Boone, *Historia de la Europa urbana*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, vol. 2, pp. 236-239. ¶²⁷ Doc. 16 (1334, juliol 31). ¶²⁸ Doc. 221 (1398, setembre 12). ¶²⁹ AMV, MC A-20, f. 11v (1392, abril 22). ¶³⁰ N. Covini *et alii*, «Pratiche e norme di comportamento nelle diplomazia italiana: i carteggi di Napoli, Firenze, Mantova e

alemanyes, on s'anomenaven, almenys a Nuremberg, *Briefbücher*.³¹ Als estats de la Corona d'Aragó prenen la denominació de *lletres closes* a Barcelona i de *lletres missives* a València i Mallorca.³²

ESTIL I REDACCIÓ

Totes les lletres editades ací van ser redactades per l'escrivà de la Sala, càrrec que es va originar en el moment mateix de la constitució del municipi després de la conquesta feudal. Ell s'encarregava de produir tota la documentació oficial del govern municipal així com de la seua conservació a l'arxiu annex a l'oficina, dins la Casa de la Ciutat. Al llarg del Tres-cents aquest organisme adquirí cada vegada major complexitat pel que fa al seu funcionament i als membres que hi treballaven, passant d'una sola persona al començament de segle a més de tres cap al 1400, amb un escrivà de la Sala que dirigia la producció de centenars de documents en mans de macips.³³ Davant un augment exponencial del treball, el primer notari del qual es té notícia, Bartomeu Benajam, rebé des de 1335 l'ajut d'un macip que l'assistia per a alleugerir la seua càrrega, per la qual, segons deien els jurats, «havia de treballar de matinades, e de dia e de vesprades, no solament en los dies faheners, ans encara en la major partida de les festes de l'any».³⁴

A Benajam el van succeir onze notaris més, entre els quals destaca particularment el darrer d'ells, Bartomeu de Vilalba, que va estar al capdavant de l'escrivania l'últim quart de la centúria i que aconseguí aparèixer en la nòmina de personalitats literàries de renom de la Corona d'Aragó junt amb altres erudits com Bernat Metge.³⁵ El seu estil literari i la magistral manera de gestionar l'escrivania van fer molt difícil l'acceptació per part de la ciutat de la seua renúncia, que fou denegada en varies ocasions fins que una malaltia impedí que exercís el càrrec:

proposà al present Consell en Berthomeu Vilalba, notari, scrivà lur, que, jassia moltes e diverses vegades ell hagués pregat e supplicat a Consell e a jurats que·ls plagués haver-lo per escusat del regiment e servii del offic de la dita scrivania, com hi hagués estat molt e massa, e hi fos enhujat e que·l comanassen a qui·ls plagués, però que jamés no·ls havia plagut açò atorgar, mas que ara era cosa necessària e forçada, que axí ho fessen, car ell, per greu malaltia que havia hàuda pochs temps ha, era romàs e de present era fort flach e envellit, e no·y podia ne poria treballar.³⁶

Ferrara tra fine XIV e fine XV secolo», a S. Andretta, S. Péquignot i J.-C. Waquet (dirs.), *De l'ambassadeur: les écrits relatifs à l'ambassadeur et à l'art de negocier du Moyen Âge au début du XIX^e siècle*, Roma, École Française de Rome, 2015, pp. 113-161. ¶³¹ L. Buchholzer-Rémy, *Une ville en ses réseaux. Nuremberg à la fin du Moyen Âge*, París, Belin, 2006,

pp. 177-197. ¶³² V. Baydal, «Les relacions...», pp. 105-136. ¶³³ Rubio, *L'escrivania...*, pp. 41-42 i 53-54. ¶³⁴ AMV, MC A-3, ff. 142r-143v (1334, desembre 22). ¶³⁵ A. Ferrando, «Llengua i literatura», a E. Belenguier (coord.), *Història del País Valencià*, Barcelona, Edicions 62, 1989, vol. 2, pp. 409-410. ¶³⁶ AMV, MC A-21, ff. 259v-260r (1399, maig 17).

Comptat i debatut, l'escrivà no era un simple redactor, sinó un escriptor amb una qualitat literària notable, visible sobretot temps després, que va deixar un corpus epistolar que, malgrat servir per als interessos de terceres persones, dels jurats, posseïa la seua signatura personal. Es tracta de textos fruit no solament de l'aplicació de fórmules i clàusules estandarditzades adaptades a qualsevol situació; la ploma de l'escrivà era fonamental per a donar un ritme atractiu i una prosa «bella» a les lletres que després monarques i altres personatges llegien en veu alta a les seus de poder de l'Europa medieval.

L'escriptura de lletres a l'Europa medieval estava condicionada per l'*ars dictaminis* o *dictamen*, l'art d'escriure aquests textos destinats a la comunicació amb altres persones, a establir, en paraules de Ciceró, una *amicorum conloquia absentium*.³⁷ Des del segle XI apareixen a l'Occident medieval diversos tractats dedicats a proposar fórmules per a escriure cartes condicionades per l'estatus social del destinatari, primer des del monestir de Montecassino i més avant a la ciutat de Bolonya, que esdevindrà un veritable centre de producció d'*artes dictandi* —«manualets del “ben escriure”», en paraules de Martí de Riquer— que molt prompte començaren a estendre's per tot el continent.³⁸ Aquesta *ars* establia cinc parts a l'hora de redactar una lletra, de tal forma que quedés clar qui n'era el destinatari, al qual calia adreçar-se d'una forma concreta en funció de la seua relació —d'inferioritat, igualtat o superioritat— respecte de l'emissor: la *salutatio*, la *captatio benevolentiae* o *exordium*, la *narratio*, la *petitio* i la *conclusio*.³⁹

A la península ibèrica es tenen ja notícies de la seua presència al segle XIII a Castella i alguns testimonis de finals de segle certifiquen, igualment, la seua introducció a la Corona d'Aragó,⁴⁰ on es documenten aquests tractats en diverses biblioteques catalanes del Tres-cents, segons va estudiar Charles Faulhaber, i els inventaris notariais de Barcelona i València esdevenen testimonis de la seua circulació entre escrivans i notaris.⁴¹ La influència del *dictamen* al si de la Cancelleria

¶³⁷ Cic., *Phil.* II, 4. ¶³⁸ M. de Riquer, *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, 1984, vol. 3, pp. 20-22. Sobre el naixement d'aquest gènere epistolar, vegeu J. J. Murphy, *La retòrica en la Edad Media: historia de la teoría de la retórica desde San Agustín hasta el Renacimiento*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1986, pp. 202-274 i M. Camargo, *Ars dictaminis, ars dictandi*, Turnhout, Brepols, 1991. ¶³⁹ M. Richardson, «The Ars Dictaminis, the Formulary and the Medieval Epistolary Practice», a C. Poster i L. C. Mitchell (eds.), *Letter-writing manuals and instructions from Antiquity to present*, Columbia, University of South California Press, 2007, pp. 55-56. ¶⁴⁰ B. Grévin, «Théorie et pratique du dictamen dans la péninsule ibérique (XIII^e-XIV^e s.)», a B. Grévin i A.-M. Turcan-Verkerk

(eds.), *Le dictamen dans tous ses états: perspectives de recherche sur la théorie et la pratique de l'ars dictaminis (XF-XV^e siècles)*, Turnhout, Brepols, 2015, pp. 309-346. ¶⁴¹ C. B. Faulhaber, «Rhetoric in medieval Catalonia: the evidence of the library catalogs», a C. B. Faulhaber, R. P. Kinkade i T. A. Perry (eds.), *Studies in honor of Gustavo Correa*, Potomac, Scripta Humanistica, pp. 112-120; M. L. Mandingorra, *Leer en la Valencia del Trescientos: el libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300-1410)*, València, Universitat de València, tesi doctoral, 1990, p. 117; J. A. Iglesias, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentación notarial (anys 1396-1475)*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996.

Reial es va fer palesa des d'aviat, com va destacar el pioner estudi de Marçal Olivar de 1936.⁴² Estudis posteriors han posat el focus en com va modificar la llengua escrita aquest nou estil cancelleresc que després es va estendre, mitjançant l'enviament de documents i l'anada i tornada d'escrivans, a altres oficines documentals de l'àmbit de parla catalana, sobretot a partir dels regnats de Joan I i Martí I.⁴³ Estem parlant de lletres caracteritzades per oracions llargues amb presència de cultismes i cites dels autors clàssics,⁴⁴ i escrites en una variant lingüística ben diferent de la parla oral, marcada per l'ús de grafies àtones, la presència dels articles *lo, la, los, les*, els substantius acabats en *-esa*, la conjunció *ab*, i un llarg etcètera.⁴⁵ Aquests mateixos trets es poden apreciar a les lletres missives de la ciutat de València, junt amb una gran preocupació per la correcció a l'hora de dirigir-se al destinatari, *leitmotiv* transversal en tota la literatura epistologràfica medieval. Amb això s'aconsegueix la creació «d'orfebreries estilístiques d'aparença original», conjugant l'estandardització pròpia dels documents públics amb la creativitat del *dictator* i la seua capacitat de jugar amb les paraules, la retòrica i els recursos literaris.⁴⁶ Això mateix destacava Agustín Rubio en parlar de la «prosa plena de naturalitat i frescor, espontània, vivaç, en la qual és habitual la citació de refranys, l'expressió familiar i desimbolta, la nota irònica, la frase irritada, el toc d'humor..., fins i tot quan el destinatari és el rei», cosa que es combinava amb les característiques pròpies del «vernís cancelleresc» i la solemnitat que les recobria.⁴⁷

Les *Ordinacions de la Casa i Cort* de Pere el Cerimoniós de 1344 dediquen algunes rúbriques a la «manera d'escriure lletres a diverses persones», en les quals s'indica com escriure la direcció segons l'estatus del destinatari.⁴⁸ A la ciutat de Nuremberg es conserva un formulari escrit en 1462 per l'escrivà municipal on consignà, igualment, com s'havia de dirigir la ciutat als destinataris de les cartes en funció de la seua posició al si de la jerarquia social.⁴⁹ En les lletres missives del Consell valencià també s'aprecia una notable diferència a l'hora de dirigir-se al rei,

¶⁴² M. Olivar, «Notes entorn la influència de l'ars dictandi sobre la prosa catalana de cancelleria de finals del segle XIV», *Estudis Universitaris Catalans*, 22 (1936), pp. 631-653. ¶⁴³ J. M. Nadal i M. Prats, *Història de la llengua catalana*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, 1993, pp. 453-461. ¶⁴⁴ Vegeu, a mena de exemple, la lletra 139 (1391, desembre 2). Altres exemples van ser identificats a E. Vidal, *València en la època de Joan I*, València, Universitat de València, 1974, pp. 131-132. ¶⁴⁵ Sobre les característiques de la llengua cancelleresca, vegeu A. Ferrando i M. Nicolás, *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya, 2005, pp. 110-111 i A. Ferrando, «La construcció

de la norma cancelleresca catalana», a F. Feliu i J. M. Nadal (coords.), *Constructing languages: norms, myths and emotions*, Amsterdam, John Benjamins, 2016, pp. 83-98. ¶⁴⁶ B. Grévin, «Les mystères rhétoriques de l'État médiéval: l'écriture du pouvoir en Europe occidentale (XIIIe-XVe siècle)», *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 63/2 (2008), p. 275. ¶⁴⁷ Rubio, *Epistolari...*, p. 55. Sobre els refranys, vegeu la carta 221. ¶⁴⁸ F. M. Gimeno, D. Gozalbo i J. Trenchs (eds.), *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, rúbriques 92-97, pp. 182-194. ¶⁴⁹ Buchholzer-Rémy, *Une ville...*, pp. 169-170.

a altres autoritats urbanes, a personatges eclesiàstics i nobiliaris i a gent d'inferior categoria, com ha estudiat recentment Vicent Baydal.⁵⁰ No resultaria inversemblant, doncs, pensar en l'existència de formularis similars a la València medieval i altres ciutats on els escriptors anotarien la manera de dirigir-se a cada graó de la societat de forma semblant a com es feia en les *Ordinacions* del Cerimoniós.

L'adreçament al monarca sofreix canvis al llarg del Tres-cents, mancant en la major part dels casos a les primeres dècades —si bé també és probable que no fos copiada als llibres però sí que constà als originals—, sent substituïda per la intituació («Senyor, los jurats e ls prohòmens de la ciutat de València...») i la salutació («besants vostres peus e mans ab reverència, nos comanam en la vostra gràcia»). En altres casos sí que consta, reduïda a un breu «A nostre senyor lo rey» o a un més elaborat, però residual, «Al molt alt e molt poderós...». A partir de l'últim quart de segle, coincidint amb l'arribada a l'escrivania de Vilalba i la dignificació de l'ofici d'escrivà de la Sala, fins llavors amb menys prestigi i importància, s'asseoleix un canvi qualitatiu en l'escriptura, amb la introducció de cultismes i referències als clàssics, com hem comentat adés, i també una transformació de les clàusules: des d'aquell moment sempre es fa constar la salutació «A la molt alta majestat de nostre senyor lo rey», més solemne i reverencial, a la qual segueix un vocatiu amb variants com «Molt excel·lent senyor» o «Molt gran senyor» que també es repeteix sovint dins els textos.⁵¹

La narració dels fets que porten a l'enviament de la missiva pot abastar des de unes poques línies a folis sencers, sempre a continuació de l'adreçament. De vegades pot estar precedida d'una *captatio benevolentiae* («Mercè és ara estada de la vostra reyal magnificència per sa letra notificar a nosaltres...», «De la magnificència de la vostra reyal senyoria havem reebuda l letra...»), si bé no és comú, i sobretot apareix a partir de 1374. A l'hora de tractar els afers més importants, les lletres esdevenen autèntiques narracions, plenes de detalls, sobre els problemes que han sorgit o entorn de les novetats que han succeït. Això es pot comprovar en moments clau per a la ciutat, com ara en 1391, quan s'esdevé l'assalt a la jueria, la ciutat envia a Joan I dues lletres, datades al juliol del mateix any, en què s'explica al monarca com va ocórrer la sagnia contra els jueus i quines mesures havien pres les autoritats.⁵² Més endavant, al tombant de segle, els conflictes acarnissats de les bandositats ens han deixat nombrosos relats de baralles als carrers, cavallers enfrontats pel control de la capital del regne i lluites entre faccions enmig dels carrers, a colp d'espasa i ballesta, que provocaren més d'un conflicte al si del govern municipal.⁵³

¶ ⁵⁰ V. Baydal, «El género epistolar en las escribanías municipales de Valencia y Barcelona (siglos XIV-XV)», a J. V. Escartí (ed.), *Escribir y persistir. Estudios sobre la literatura en catalán, de la Edad Media a la Renacimiento*, Bue-

nos Aires, Argus-a, 2013, pp. 81-96; *Barcelona...*, pp. 32-38. ¶ ⁵¹ Rubio, *Epistolari...*, pp. 57-58. ¶ ⁵² Docs. 124 i 125 (1391, juliol 9 i 17). ¶ ⁵³ Docs. 164 i 165 (1398, maig 23 i 28), entre d'altres.

L'acció que emana de la carta, la disposició, es manifesta a través d'un petit grup de verbs: en el cas de les lletres de creença, redactades a mena d'acreditació per als missatgers enviats a la cort, s'emprava la fórmula «supplicam humilment a la vostra reyal senyoria que deny e li plàcia per mercè dar fe e creença...»; quan la intenció era transmetre informació de diversa índole, s'opta pels verbs «notificam», «intimam» o «significam»; en canvi, quan la petició era una altra i la ciutat necessitava l'ajut o el vistiplau reial, es recorria a la suplicació («supplicam humilment a la vostra reyal magnificència...», «supplicam humilment que sia vostra mercè...»). Segueix el comiat dels autors desitjant que la divinitat done al monarca vida llarga, prosperitat i victòria contra els enemics («la qual nostre senyor Déu, per sa mercè, mantenga, prospere e conserve longament, e li do victòria de tots sos enemichs»). Finalment, pel que fa a l'escatocol, els seus elements també es sotmeten a canvis durant aquest període. La datació tòpica i cronològica, escrita en llatí i en principi seguint el còmput de l'any de la Encarnació —el primer dia de l'any és el 25 de març—, a partir de 1358 passa al català i des d'aleshores es basa en la Nativitat —l'any comença el 25 de desembre—, i a l'època de Vilalba s'hi afegeix, al finalitzar, l'adprecció («Amèn»)⁵⁴. La clàusula final de sotmetiment, que també funciona com a intitució dels autors, en les primeres lletres figura al principi, si bé després passa a col·locar-se al final del text, sense a penes variacions excepte quan s'afegeixen altres personalitats del govern urbà, com ara el Consell o el justícia («Senyor, vostres humils vassalls e affectuoses servidors, qui, besant la terra denant vostres peus, se comanen en vostra gràcia e mercè, los jurats de la ciutat de València»).

INTERESSOS I PREOCUPACIONS

La major preocupació que impregna el dia a dia de les elits que governen les ciutats és, sense cap mena de dubte, l'abastiment, donat que d'aquest depèn la garantia de la seguretat, l'ordre i la prosperitat dins les muralles, la qual cosa transmet una confiança perenne de creixement i d'una major riquesa per als grups del patriciat que pràcticament monopolitza la política municipal. Aquella necessitat esdevingué imperiosa durant l'escalabrós segle XIV, farcit d'episodis de carestia, pestilències, fams i guerra, després del final de l'embranchida econòmica plenomedieval. Des que començaren a aparèixer amb recurrència les males collites, els jurats van encetar una política frumentària més agressiva i activa destinada no solament a fer portar a la ciutat qualsevol càrrega de cereal o altres aliments, sinó també a impedir que la resta del regne escapàs del seu control.⁵⁵

¶ ⁵⁴ A les Corts de València de 1358, Pere IV ordenà acabar amb el sistema de datació a la romana, segons havia dictat ja per a Catalunya vuit anys abans, a les Corts de Perpinyà. F. Sevilla -

no, «Apuntes para el estudio de la Cancillería de Pedro IV el Ceremonioso», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 20 (1950), p. 227. ¶ ⁵⁵ A. Rubio, «Valencia y el control de la producción

Ja des dels primers decennis del Tres-cents tenim notícies dels regidors municipals interpel·lant el monarca perquè el blat del regne no pogués ser exportat per la resta de les viles. Jaume II rebé dos lletres en 1325, la primera sol·licitant la possibilitat que Tortosa proveís la ciutat de blat en aquells moments, a causa de la gran fretura que n'hi havia.⁵⁶ Tornarien a escriure-li uns mesos més tard suplicant que intervingués en la prohibició que certes viles havien establert sobre traure cereal dels seus termes.⁵⁷ Uns anys després, en 1329, el municipi aconseguí d'Alfons IV un privilegi que prohibia taxativament l'exportació de cereal a tot el regne, el qual es dedicà llavors a cobrir la demanda del cap i casal, si bé amb el pas del temps disposar de tot el regne com un rerepaís, un *hinterland* del qual proveir-se, resultà insuficient, i era necessari eixir-se'n de les fronteres per a seguir rebent aliments de Castella o de la Mediterrània.⁵⁸

Al voltant de 1333, coincidint amb «lo mal any primer», i després, en el bienni 1374-1375, es produïren dues greus crisis frumentàries que posaren a prova l'abastiment municipal. Per aquesta raó, en juny de 1334 els jurats suplicaren al rei que anul·làs certs impostos fronterers que eren aplicats sobre els comerciants castellans, car temien que les mateixes imposicions fossen aplicades als mercaders i carnisers que havien viatjat a Castella «per comprar moltons, cabrons, bous e vaquer per entenció de amemar a la dita ciutat». En aquest moment solament era viable obtenir ramat d'aquell regne: «Certa cosa e notòria és», diuen, «que la ciutat no pot ésser bonament proveyda de carns sinó de les parts de Castella, com lo bestiar d'Aragó sia necessari en aquell regne e en lo comdat de *Barchinona*».⁵⁹

Era una prioritat per a les elits assegurar que el fantasma de la fam no s'asentés a la ciutat, no solament per motivacions particulars seues, sinó també per la visió que tenien del cap i casal, el qual consideraven com una autèntica pàtria per a ells que calia encimbellar i embellir tant com fos possible.⁶⁰ La «mare», metàfora que sovint s'utilitzava en la retòrica epistolar i el discurs polític, també havia de vetlar pels seus «fills», els ciutadans, sempre que hi hagués l'oportunitat. La comunicació amb la monarquia es portava a terme, en aquest sentit, fonamentalment per les possibilitats de creixement que es podien aconseguir per als ciutadans i per a defensar la posició i les accions fetes per la ciutat. Dona prova d'això la petició que enviaren, en 1375, els jurats al rei per tal que el càrrec de mestre racional, vacant a causa de la mort de Berenguer de Cocinacs, fos ocupat pel seu conciudadà Pere Guillem Català.⁶¹ Quatre anys després, en 1379,

cerealista del reino en la Baja Edad Media. Orígenes y planteamiento de un conflicto», a *Demografía y sociedad en la España bajomedieval*, Saragozza, Universidad de Zaragoza, 2002, pp. 33-63. ¶⁵⁶ Doc. 4 (1325, juny 19). ¶⁵⁷ Doc. 5 (1325, novembre 5). ¶⁵⁸ J. V. García Marsilla, *La jerarquía de la mesa: los sistemas alimentarios en la*

Valencia medieval, València, Diputació de València, 1993, pp. 32-33. ¶⁵⁹ Doc. 12 (1334, juny 5). ¶⁶⁰ A. Rubio, *El patriciat i la nació: sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, pp. 27-35. ¶⁶¹ Doc. 59 (1375, maig 18).

semblantment suplicaven perquè uns recuers detinguts a Requena poguessen recuperar les seues possessions,⁶² i en 1380 mediaven per impedir que Guerau del Bosch, natural de la ciutat, perdés els seus drets sobre l'església de Villalonga i amb això els seus mitjans de subsistència.⁶³

Aquest paper «maternofiliar» del cap i casal sovint es traslladava a la resta del regne, malgrat les resistències que presentaren algunes viles. Tradicionalment s'ha tendit a considerar la ciutat medieval com una entitat econòmica o social, sobretot des dels temps de la història d'*Annales*, però s'oblida contínuament que moltes d'aquestes ciutats van constituir sistemes polítics amb consciència pròpia i un gran poder i projecció cap a l'exterior, com ha assenyalat Pierre Monnet.⁶⁴ En una capital medieval com va ser València veiem una concentració significativa de poder i prerrogatives concedides pels monarques catalanoaragonesos des del regnat de Jaume I. No s'ha d'obviar, doncs, l'actuació que va fer la ciutat com a, precisament, cap d'un cos, el regne, del qual se servia a manera de *hinterland* per a obtenir recursos i exercir una autoritat que, malgrat el suport de la monarquia, no sempre es va rebre bé.⁶⁵ La correspondència tingué un paper destacat a l'hora d'articular una xarxa de connexions polítiques i jurisdiccionals amb bona part de les viles del regne, però també de les senyories, amb l'objectiu de fer complir manaments del rei o de la ciutat mateixa, transmetre informacions o rebre-les, o vetllar pels interessos dels ciutadans valencians.

La visió que donen les cartes és d'una capital que, efectivament, va exercir aquest títol sobre la resta del territori, malgrat que fins fa poques dècades s'havia imposat sobre la historiografia el paradigma d'una «ciutat hanseàtica», com la va definir Joan Baptista Perales al segle XIX, bolcada a la mar però vivint d'esquenes a un regne constret pel «dogal del feudalisme»,⁶⁶ cosa que contrasta molt amb el que es pot percebre a les missives. El benestar i sobretot la seguretat del territori era un dels primers objectius de vigilància. La mort del tinent del castell de Xàtiva i la seua substitució per un personatge aliè a la confiança dels jurats els impulsà a sol·licitar a Alfons IV, i poc després al seu successor, el recentment entronitzat Pere IV, que s'encomanàs a una altra persona la direcció de la fortalesa, estratègica per a la defensa del regne,

¶⁶² Doc. 70 (1379, febrer 23). ¶⁶³ Doc. 91 (1380, maig 28). ¶⁶⁴ P. Monnet, «Jalons pour une histoire de la diplomatie urbaine dans l'Allemagne de la fin du Moyen Âge», a D. Berg, P. Monnet i M. Kintzinger (eds.), *Außenpolitik im Mittelalter*, Bochum, Verlag Dr. Dieter Winckler, 2002, pp. 153-154. ¶⁶⁵ A. Furió, «València, “mare e cap de tot lo regne”», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, 80-81 (2015), pp. 161-173. ¶⁶⁶ J. B. Perales, *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, vol. 3, Valèn-

cia, Terraza, Aliena y Compañía, 1880, p. 175. Aquest tòpic va tenir un llarg recorregut després, a partir que autors, com ara Joan Fuster, el prengueren en els seus treballs. Fuster va considerar la força de l'element feudal i dels senyorius que envoltaven la ciutat com un factor que impedí el desenvolupament de València com a veritable capital política del país, cosa que ara, a la llum de les noves investigacions, sabem que no és certa. J. Fuster, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1997, pp. 51-55.

zelans de la honor de la Corona e del bon estament de vostres regnes, e specialment del regne de València, que us façam sentir e saber los grans perills qui's porien seguir als dits regnes [...] si lo dit castell no comanàvets a tal persona que feelment, a honor de la Corona, tengués lo dit castell.⁶⁷

Quaranta anys després, els prohoms miraven amb preocupació la frontera castellana per l'amenança que suposava la reactivació de la guerra amb Castella i una nova devastació per al país: amb celeritat el Consell informà el rei de certs rumors que havien escoltat de ciutadans sobre l'imminent atac d'una flota castellanoportuguesa sobre els regnes.⁶⁸ En la missiva anterior, i en moltes altres enviades els mesos anteriors i posteriors, sol·licitaven a més la vinguda del governador del regne, una petició ja reiterada en diverses lletres des que uns mesos abans la monarquia prengué la decisió de traslladar-lo a Catalunya.⁶⁹

En efecte, València tenia llibertats i privilegis que defensava a capa i espasa, però, tot i això, havia de retre comptes al monarca, i requerir en certes ocasions el seu vistiplau o el seu ajut per superar situacions d'extrema perillositat. Verbigràcia, els governants del municipi escrivien amb gran desolació a Alfons IV, en 1328, per a suplicar el seu auxili ja que una riuada havia arrasat tota la ciutat, esdeveniment que narren amb gran detall.⁷⁰ Gairebé trenta anys després, en un dels pocs testimonis epistolars que es conserven de la ciutat durant la guerra dels Dos Peres, s'apressaven a enviar a Aragó l'exèrcit de mil homes, dos-cents d'ells ballesters, que havia sol·licitat el Cerimoniós a l'urbs.⁷¹ Es conserven multitud de testimonis més que donen fe de la submissió de la ciutat i la seua obediència al rei com a part del patrimoni reial, fet que no impedeix, com es veu en el present epistolari, que la ciutat isca en defensa dels seus, dels interessos de la «cosa pública» i fins i tot es negue o tracte de canviar la postura de la monarquia davant diversos afers.



Només em resta agrair el seu suport a totes aquelles persones que han fet possible que avui el lector llegesca aquestes línies. En primer lloc, als directors de la col·lecció, Enric Guinot i, en especial, a Antoni Furió, qui em va suggerir ja fa uns anys publicar aquesta obra i sense el qual mai no podria haver arribat tan lluny; i també als amics i coneguts que en un moment o altre m'han prestat els seus ulls per a llegir o entendre, en definitiva, per a ser l'historiador que soc ara mateix.

¶⁶⁷ Docs. 22 (1336, gener 26) i 23 (1336, gener 27).

¶⁶⁸ Doc. 49 (1374, desembre 26).

¶⁶⁹ Docs. 35 (1374, juny 14), 43 (1374, setembre 24), 48 (1374, desembre 20) i 55 (1375, març 23).

¶⁷⁰ Doc. 6 (1328, novembre 4).

¶⁷¹ Doc. 26 (1356, novembre 10).

En segon lloc, a tots els meus amics i amigues, que han estat un acompanyament invaluable durant tant de temps, i que espere que continuen estant al meu costat sempre. Finalment, i no menys important, a la meua família, perquè tinga aquesta publicació com a un nou motiu d'alegria i orgull a canvi de tot el que han fet per mi. A tots, moltes gràcies.

CRITERIS DE TRANSCRIPCIÓ I EDICIÓ

S'han conservat les grafies tradicionals, però s'han separat i accentuat les paraules d'acord amb les regles ortogràfiques vigents. Així mateix, s'ha aplicat el criteri normatiu de l'ús de majúscules i minúscules i a l'inici de paraula s'han simplificat les consonants dobles.

S'ha regularitzat l'ús de *i/j*, *f/s*, *u/v* i *c/ç*, d'acord amb els usos actuals i s'ha substituït *ll* per *l·l*, quan aquestes grafies tenen valor geminat.

S'han desplegat totes les abreviatures, sense indicar-hi les lletres restituïdes.

Les formes *ha* i *he* del verb *haver*, quan no duen la *h*, van accentuades de la següent manera: *à* i *é*. El mateix amb el pronom *ho*: *ó*.

S'ha emprat el punt volat per a indicar l'elisió de vocals en aquelles reduccions que no tenen representació gràfica en la normativa actual (p. ex., *que·s*, *qu·és*).

Les xifres romanes van en versaleta i entre dos punts.

El signe tironià *et* es transcriu per *e* als textos catalans, llevat que el mateix document empre normalment la forma copulativa *et*, la qual també és emprada en els textos en llatí.

En el cas dels textos en llatí: *a)* les grafies *i* i *j* es transcriuen sempre per *i*; *b)* la grafia *y* al final de paraula s'entén com una doble *ii* i es transcriu com a tal; *c)* les grafies *c/t* amb valor de *c*, si no es troben ben diferenciades al text, es transcriuen per *c*; *d)* la transcripció de paraules compostes es fa segons l'ús modern, de manera que expressions clàssiques formades per adverbis o preposicions es mantenen unides, i també les expressions constituïdes per una paraula indeclinable seguides d'un participi passat o un verb (*iamdictus*).

Les lectures dubtoses i comentaris de l'editor es fan constar a peu de pàgina sempre.

Les restitucions de text perdut es fan entre parèntesis quadrats.

Els blancs en el text s'indiquen amb l'expressió: [en blanc].

Les paraules que no es poden llegir o perdudes pel deteriorament de l'original s'indiquen amb tres punts entre parèntesis quadrats: [...].

Les paraules o frases ratllades a l'original s'indiquen en una nota a peu de pàgina.

Les notes al marge en el text original es reproduïxen en nota al peu de pàgina amb la crida en el punt del text on corresponga o tinga més sentit.

La restitució d'alguna lletra o síl·laba per oblit o errada de l'escrivà és indicada entre parèntesis angulars (< >).

Les paraules o frases interlineades s'inclouen dins el text, en el seu lloc corresponent segons el sentit de la frase, emmarcades per barres inclinades (\ /).

Donat que es tracta d'una col·lecció de textos, no es fa constar el canvi de foli en cap cas.

A l'índex antroponímic i toponímic de les últimes pàgines, s'hi fan constar tots els noms de llocs i persones que apareixen al text indicant-hi el número de la carta en què s'esmenten.

ABREVIATURES UTILITZADES

AMV	Arxiu Municipal de València
AO	<i>Aureum Opus</i>
CSC	Colección Salazar y Castro
<i>Epist.</i>	<i>Epístoles morals a Lucili</i>
LM	Lletres Missives
MC	Manuals de Consells
<i>Phil.</i>	<i>Philippicae</i>
r.	regnat
RAH	Real Academia de la Historia
S. Aug.	Sant Agustí d'Hipona
Sen.	Sèneca
<i>Serm.</i>	<i>Sermons</i>

BIBLIOGRAFIA

- ALMELA, Francesc, *Las riadas del Turia (1321-1949)*, València, Ajuntament de València, 1957.
- ÁLVAREZ, Vicente Ángel, *El Cisma de Occidente*, Madrid, Rialp, 1982.
- ANYÓ, Vicent, *El primer Manual de Consells de la ciutat de València (1306-1326)*, València, Ajuntament de València, 2001.
- BARRIO, Juan Antonio, «Los sistemas de propaganda política de las élites urbanas en el reino de Valencia. Siglos XIII-XV», a S. Claramunt (coord.), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, pp. 63-72.
- BASBANES, Nicholas, *De papel: en torno a sus dos mil años de historia*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2014.
- BATLLE, Carme, «Evolució d'una família de la Barcelona medieval: els Gualbes del segle XIV», a *El 'Llibre de Consell' de la ciutat de Barcelona. Segle XIV: les eleccions municipals*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 2007, pp. 49-134.

- BAYDAL, Vicent, «El género epistolar en las escribanías municipales de Valencia y Barcelona (siglos XIV-XV)», a J. V. Escartí (ed.), *Escribir y persistir. Estudios sobre la literatura en catalán, de la Edad Media a la Renaixença*, Buenos Aires, Argus-a, 2013, pp. 81-96.
- BAYDAL, Vicent, «Les relacions epistolars de les ciutats de Barcelona, València i Palma entre els segles XVI i XVII (c. 1510 – c. 1630)», *Scripta. Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval*, 1 (2013), pp. 105-136.
- BAYDAL, Vicent, *Barcelona, una capital mediterrània a través de les seues cartes: 1381-1566*, Barcelona, Museu d'Història de Barcelona, 2021.
- BENITO, Daniel, *El Real Monasterio de San Agustín de Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2015.
- BOADAS, Agustí, «Nicolau Eimeric, un dominico antilulista», a A. Bueno (ed.), *Los dominicos españoles e iberoamericanos y la traducción*, vol. 1, Granada, Comares, 2018, pp. 33-47.
- BOUCHERON, Patrick; Denis MENJOT i Marc BOONE, *Historia de la Europa urbana*, vol. 2, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- BUCHHOLZER-RÉMY, Laurence, *Une ville en ses réseaux. Nuremberg à la fin du Moyen Âge*, París, Belin, 2006.
- CABANES, María Luisa, *Correspondencia entre el «Consell» de Valencia y las tierras alicantinas en el siglo XIV*, Alacant, Institut de Cultural Juan Gil-Albert, 1995.
- CABEZUELO, José Vicente, «Diplomacia y guerra en el Mediterráneo medieval. La liga véneta-aragonesa contra Génova de 1351», *Anuario de Estudios Medievales*, 36/1 (2006), pp. 253-294.
- CAMARGO, Martin, *Ars dictaminis, ars dictandi*, Turnhout, Brepols, 1991.
- CARBONERES, Manuel, *Nomenclátor de las puertas, calles y plazas de Valencia*, València, Imprenta del Avisador Valenciano, 1873.
- CARO, Julio, *El Carnaval (análisis histórico-cultural)*, Madrid, Taurus, 1979.
- CARRERES, Salvador, *Notes per a la història dels bandos de València*, València, Impremta Fill de F. Vives Mora, 1930.
- CASTILLO, José, *Alfons el Vell, duc reial de Gandia*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 2012.
- CHABÁS, Roc, «Los judíos valencianos. El robo de la Judería en 9 de julio de 1391», *El Archivo*, 5 (1891), pp. 37-46, 111-121 i 184-204.
- CHISMOL, Guillem, «Las relaciones epistolares de los jurados de la ciudad de Valencia con las villas y lugares valencianos a principios del siglo XV», *eHumanista/IVITRA*, 14 (2018), pp. 122-138.
- CHISMOL, Guillem, «La relació epistolar dels jurats de València amb Sant Vicent Ferrer al voltant de l'Interregne (1410-1412)», *Mirabilia/MedTrans*, 1 (2019), pp. 21-36.
- CLANCHY, Michael T., *La cultura escrita, la ley y el poder del Estado*, València, Universitat de València, 1999.

- COLÓN, Germà, i Arcadi GARCIA, *Furs de València*, 11 vols., Barcelona, Barcino, 1980-2007.
- CONSTABLE, Giles, *Letters and letter collections*, Turnhout, Brepols, 1976.
- CORRAL, Nuria, «El pogromo de 1391 en las Crónicas de Pero López de Ayala», *Ab Initio*, 10 (2014), pp. 61-75.
- COROLEU I JUGLADA, Josep, i Josep PELLA I FORGAS, *Las Cortes catalanas. Estudio jurídico y comparativo de su organización y reseña analítica de todas sus legislaturas, episodios notables, oratoria y personajes ilustres, con muchos documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón y el del Municipio de Barcelona*, Barcelona, Imprenta de la Revista Histórica Latina, 1876.
- COVINI, Nadia *et alii*, «Pratiche e norme di comportamento nelle diplomazia italiana: i carteggi di Napoli, Firenze, Mantova e Ferrara tra fine XIV e fine XV secolo», a S. Andretta, S. Péquignot i J.-C. Waquet (dirs.), *De l'ambassadeur: les écrits relatifs à l'ambassadeur et à l'art de negocier du Moyen Âge au début du XIX^e siècle*, Roma, École Française de Rome, 2015, pp. 113-161.
- DAILEADER, Paul, *Saint Vincent Ferrer. His World and Life. Life and Society in Late Medieval Europe*, Nova York, Palgrave MacMillan, 2016.
- DIAGO, Máximo, «La “quema”. Trayectoria histórica de un impuesto sobre los flujos comerciales entre las coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV y XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, 30/1 (2000), pp. 91-156.
- ESPONERA, Alfonso, *Bonifacio Ferrer, un valenciano muy poco conocido*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2013.
- ESTAL, Juan Manuel del, *Itinerario de Jaime II de Aragón (1291-1327)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2009.
- FAULHABER, Charles B., «Rhetoric in medieval Catalonia: the evidence of the library catalogs», a C. B. Faulhaber, R. P. Kinkade i T. A. Perry (eds.), *Studies in honor of Gustavo Correa*, Potomac, Scripta Humanistica, pp. 92-126.
- FERRANDO, Antoni, «Llengua i literatura», a E. Belenguier (coord.), *Història del País Valencià*, Barcelona, Edicions 62, 1989, vol. 2, pp. 379-424.
- FERRANDO, Antoni, «La construcció de la norma cancelleresca catalana», a F. Feliu i J. M. Nadal (coords.), *Constructing languages: norms, myths and emotions*, Amsterdam, John Benjamins, 2016, pp. 83-98.
- FERRANDO, Antoni, i Miquel NICOLÁS, *Història de la llengua catalana*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya, 2005.
- FURIÓ, Antoni, «València, “mare e cap de tot lo regne”», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, 80-81 (2015), pp. 149-179.
- FURIÓ, Antoni, «El paper dels germans Vicent i Bonifaci Ferrer en el Compromís de Casp», a A. Ferrer, J.-M. Gómez i E. Ferrer (dirs.), *Actes del Seminari Bonifaci Ferrer (1355-1417) i el seu temps*, Salzburg, Universität Salzburg, 2018, pp. 53-64.
- FUSTER, Joan, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1962.

- GARCÍA, José Marcos, «En defensa de la “cosa pública”: la correspondencia castellana castellana del consell de Valencia en el tránsito de los siglos XIV al XV», a J. M. Nieto i Ó. Villarroel (coords.), *Comunicación y conflicto en la cultura política peninsular (siglos XIII al XV)*, Madrid, Sílex, 2018, pp. 539-558
- GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente, *La jerarquía de la mesa: los sistemas alimentarios en la Valencia medieval*, València, Diputació de València, 1993.
- GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente, «Carrossa de Vilaragut», a A. Furió (ed.), *Quinze dones valencianes*, Catarroja, Afers, 2020, pp. 15-38.
- GIMENO, Francisco M., «“Si necessitat s’esdevenia a escriure”. Escritura y gobierno en la Corona de Aragón (siglo XIV)», en E. Sarasa (coord.), *Monarquía, crónicas, archivos y cancellerías en los reinos hispano-cristianos: siglos XIII-XV*, Saragosa, Institución Fernando el Católico, 2014, pp. 185-222.
- GIMENO, Francisco M.; Daniel GOZALBO, i Josep TRENCHS (eds.), *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- GIRONA, Daniel, «Itinerari del rei en Martí (1396-1402)», *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*, 4 (1911), pp. 81-184.
- GIRONA, Daniel, «Itinerari del rei en Joan I (1387-1396)», *Estudis Universitaris Catalans*, 13 (1928), pp. 93-134.
- GIRONA, Daniel, «Itinerari del rei en Joan I (1387-1396)», *Estudis Universitaris Catalans*, 14 (1929), pp. 115-226.
- GIRONA, Daniel, «Itinerari del rei en Joan I», *Estudis Universitaris Catalans*, 15 (1930), pp. 41-91.
- GRAULLERA, Vicente, *Los primeros juristas valencianos: Valencia en la Baja Edad Media, siglos XIII y XIV*, València, Ilustre Colegio de Abogados de Valencia, 2000.
- GRÉVIN, Benoît, «Les mystères rhétoriques de l’État médiéval: l’écriture du pouvoir en Europe occidentale (XIII^e-XV^e siècle)», *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 63/2 (2008), pp. 271-300.
- GRÉVIN, Benoît, «Théorie et pratique du dictamen dans la péninsule ibérique (XIII^e-XIV^e s.)», a B. Grévin i A.-M. Turcan-Verkerk (eds.), *Le dictamen dans tous ses états: perspectives de recherche sur la théorie et la pratique de l’ars dictaminis (XI^e-XV^e siècles)*, Turnhout, Brepols, 2015, pp. 309-346.
- HINOJOSA, José, *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, València, Generalitat Valenciana, 20224 vols.
- IBORRA, Federico, *La Casa de la Ciudad de Valencia y el Palacio de Mosén Sorell. De la memoria nostálgica a la reivindicación arquitectónica de dos episodios perdidos del Siglo de Oro valenciano*, València, Universitat Politècnica de València, tesi doctoral, 2012.
- IGUAL, David, *Valencia e Italia en el siglo XV. Rutas, mercados y hombres de negocios en el espacio económico del Mediterráneo occidental*, Castelló de la Plana, Bancaixa, 1998.

- IVARS, Andrés, «Los jurados de Valencia y el inquisidor fray Nicolás Eymerich», *Archivo Ibero-Americano*, 6 (1916), pp. 68-159.
- IVARS, Andrés, *Dos creuades valenciano-mallorquines a les costes de Berberia*, València, Imprenta de Olmos y Luján, 1921.
- IBORRA BERNAD, Federico, *La Casa de la Ciudad de Valencia y el Palacio de Mosén Sorell. De la memoria nostálgica a la reivindicación arquitectónica de dos episodios perdidos del Siglo de Oro valenciano*, València, Universitat Politècnica de València, tesi doctoral, 2012.
- IGLESIAS, Josep Antoni, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (anys 1396-1475)*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996.
- JANER, Ignacio, «El Patriarca D. Juan de Aragón. Su vida y sus obras (1301-1334)», *Bulletí Arqueològic. Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, 14 (1904), pp. 301-367.
- JULIÀ, E., «San Vicente Ferrer y los jurados de Valencia», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 75 (1919), pp. 19-55.
- LADERO, Miguel Ángel, «La fiesta en la Europa mediterránea medieval», *Cuadernos del CEMyR*, 2 (1994), pp. 11-52.
- LANGLOIS, Charles-Victor, «Formulaire de lettres du XII^e, du XIII^e et du XIV^e siècle», a *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques*, vol. 34, París, Imprimerie Nationale, 1981, pp. 1-32.
- LÓPEZ, José Enrique, «Los mudéjares valencianos y el reino nazarí de Granada. Propuestas para una investigación», *En la España Medieval*, 2 (1982), pp. 643-666.
- LÓPEZ, Pedro, *Los orígenes de los Furs de València y de las Cortes en el siglo XIII*, València, Generalitat Valenciana, 2001.
- MANDINGORRA, María Luz, *Leer en la Valencia del Trescientos: el libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300-1410)*, València, Universitat de València, tesi doctoral, 1990.
- MARTÍNEZ, Iván, «“Mare e cap del regne”. Las relaciones epistolares de la ciudad de Valencia a finales del reinado de Alfonso el Magnánimo (1449-1454)», a B. Arízaga i J. Á. Solórzano (coords.), *La ciudad medieval y su influencia territorial*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2007, pp. 255-277.
- MARTÍNEZ, José, «Relaciones entre Vicente Ferrer y el municipio valenciano. Colección documental», a *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1970, vol. 2, pp. 571-631.
- MESA, José Luis de, «Hispanias and France, Warriors during the Middle Ages», *International Journal of Military History*, 100 (2022), pp. 17-50.
- MOEGLIN, Jean-Marie (dir.), i Stéphane PÉQUIGNOT, *Diplomatie et «relations internationales» au Moyen Âge (IX^e-XV^e siècle)*, París, Presses Universitaires de France, 2017.

- MONNET, Pierre, «Jalons pour une histoire de la diplomatie urbaine dans l'Allemagne de la fin du Moyen Âge», a D. Berg, P. Monnet i M. Kintzinger (eds.), *Außenpolitik im Mittelalter*, Bochum, Verlag Dr. Dieter Winckler, 2002, pp. 153-176.
- MOSTERT, Marco, i Anna ADAMSKA (eds.), *Uses of the written word in medieval towns*, Turnhout, Brepols, 2014.
- MOSTERT, Marco, i Anna ADAMSKA (eds.), *Writing and the administration of medieval towns*, Turnhout, Brepols, 2014.
- MURPHY, James J., *La retórica en la Edad Media: historia de la teoría de la retórica desde San Agustín hasta el Renacimiento*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1986.
- NADAL, Josep M., i Modest PRATS, *Història de la llengua catalana*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, 1993, pp. 453-461.
- NARBONA, Rafael, «La incorporación de las villas de Morvedre y de Cullera al término de la ciudad de Valencia en 1364. Pastos y rebaños», a J. F. Jiménez, M.^a I. del Val i M.^a D. Cabañas (coords.), *Ecós medievales: estudios sobre sociedad y poder. Homenaje al profesor Salvador Claramunt Rodríguez*, Madrid, Sociedad Española de Estudios Medievales, 2023, pp. 141-151.
- OLIVAR, Marçal, «Notes entorn la influència de l'ars dictandi sobre la prosa catalana de cancelleria de finals del segle XIV», *Estudis Universitaris Catalans*, 22 (1936), pp. 631-653.
- PASTOR, Manuel, «El linaje Arenós y el señorío de Cheste en la Edad Media», *Revista de Estudios Comarcales Hoya de Buñol-Chiva*, 6 (2003), pp. 127-136.
- PERALES, Joan Baptista, *Décadas de la historia de la insigne y coronada ciudad y reino de Valencia*, vol. 3, València, Terraza, Aliena y Compañía, 1880.
- PETRUCCI, Arnau, *Escribir cartas, una historia milenaria*, Buenos Aires, Ampersand, 2019.
- PONS, Josep Maria, «Constitucions conciliars tarraconenses (1229 a 1330)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 48 (1975), pp. 65-128.
- RICHARDSON, Malcolm, «The Ars Dictaminis, the Formulary and the Medieval Epistolary Practice», a C. Poster i L. C. Mitchell (eds.), *Letter-writing manuals and instructions from Antiquity to present*, Columbia, University of South California Press, 2007, pp. 52-66.
- RIQUER, Martí de, *Història de la literatura catalana*, vol. 3, Barcelona, Ariel, 1984.
- RODRIGO, Carmen, «El Real Monasterio Cisterciense de Gratia Dei o de la Zaydía de Valencia», a F. J. Campos (ed.), *La clausura en España: actas del simposium*, Madrid, Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 2004, pp. 761-778.
- ROMEU, Sylvia, «Catálogo de Cortes valencianas hasta 1410», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 40 (1970), pp. 581-608.
- RUBIO, Agustín, *Peste negra, crisis y comportamientos sociales en la España del siglo XIV: la ciudad de Valencia (1348-1401)*, Granada, Universidad de Granada, 1979.

- RUBIO, Agustín, *Epistolari de la València medieval*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1985-1998, 2 vols.
- RUBIO, Agustín, «Don Juan Manuel, Valencia y el comercio con Castilla en la primera mitad del siglo XIV», *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, 63 (1987), pp. 391-415.
- RUBIO, Agustín, *L'escrivania municipal de València als segles XIV i XV: burocràcia, política i cultura*, València, Generalitat Valenciana, 1995.
- RUBIO, Agustín, «Valencia y el control de la producción cerealista del reino en la Baja Edad Media. Orígenes y planteamiento de un conflicto», a *Demografía y sociedad en la España bajomedieval*, Saragossa, Universidad de Zaragoza, 2002, pp. 33-63.
- RUBIO, Agustín, *El patriciat i la nació: sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012.
- SÁNCHEZ, Manuel, «Cortes y fiscalidad: el caso de Cataluña durante la segunda mitad del siglo XIV», *Aragón en la Edad Media*, 21 (2009), pp. 279-308.
- SÁNCHEZ-CUTILLAS, Carmelina, *Lletres closes de Pere el Cerimoniós endreçades al Consell de València*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1967.
- SERRANO, Joaquín, «El priorato de San Vicente», *Revista de Valencia*, 2 (1881-1882), pp. 41-43.
- SERRANO, Joaquín, «Recuerdo apologético del maestro Jaime Roig y Pellicer», *Revista de Valencia*, 3 (1883), pp. 529-545.
- SESMA, José Ángel, «El ducado/principado de Gerona y la monarquía aragonesa bajomedieval», *Aragón en la Edad Media*, 14-15/2 (1999), pp. 1507-1518.
- SEVILLANO, Francisco, «Apuntes para el estudio de la Cancillería de Pedro IV el Ceremonioso», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 20 (1950), pp. 137-241.
- SORBELLI, E., *Il trattato di San Vincenzo Ferrer intorno al Grande Scisma d'Occidente*, Roma, Libreria Pontificia Federico Pustet, 1900.
- TÉBAR, José, «“Escrivim per nostra letra suplicant la excel·lència de vós”. Diplomacia municipal y relaciones epistolares en el invierno del Trescientos: la ciudad de Valencia y sus relaciones con Martín I (1398-1400)», *Medievalia*, 55/1, 2023, pp. 121-146.
- TÉBAR, José, «A la molt alta majestat de nostre senyor lo rey». *Diplomàcia urbana d'una capital a la tardor medieval: la ciutat de València i els monarques de la Corona d'Aragó, 1315-1400. Estudi i edició epistolar*, València, Universitat de València, Treball Fi de Màster, 2023.
- TÉBAR, José, «Beyond the municipal territory: the city of Valencia's network of diplomatic relations (1311-1375)», a A. Furió (ed.), *A medieval capital and its influence. The city of Valencia in the Later Middle Ages*, València, Publicacions de la Universitat de València (en premsa).
- TEIXIDOR, Josep, *Vida de San Vicente Ferrer, apóstol de Europa*, vol. 1, ed. a cura d'A. Esponera, València, Ajuntament de València, 1999.

- VIDAL, Eliseo, *Valencia en la época de Juan I*, València, Universitat de València, 1974.
- YEPES, Víctor, *Puentes históricos sobre el viejo cauce del Turia. Un análisis histórico, estético y constructivo a las obras de fábrica*, València, Universitat Politècnica de València, 2010.
- YSEBAERT, Walter, «Medieval letters and letter collections as historical sources: methodological questions, reflections and research perspectives (sixth-fifteenth centuries)», a Ch. Høgel i E. Bartoli (eds.), *Medieval letters. Between fiction and document*, Turnhout, Brepols, 2015, pp. 43-47.
- ZURITA, Jerónimo, *Anales de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2007, 8 vols.

*f*onts històriques valencianes
91.



VNIVERSITAT  VALÈNCIA